

Meniha'dadır (Yâkût, V, 217). Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e biat etmediği için Kureyşliler tarafından öldürüldüğü rivayeti (Muhammed Hıdır Hüseyin, s. 156-157) doğru değildir. Ensardan erken dönemde Kur'ân-ı Kerim'i ezberleyen altı kişiden biri olan Sa'd b. Ubâde (Abdülhay el-Kettânî, I, 186) on kadar hadis rivayet etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Vâkıdî, *el-Megâzî*, tür.yer.; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 223; III, 613-617; VII, 389-391; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 110, 259; Belâzürî, *Fütüh* (Rıdvân), s. 459; a.m.f., *Ensâbü'l-esrâf* (nşr. Mahmûd Firdevs el-Azm), Dimaşk 1996-2004, I-XXV, tür.yer.; Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), II, 367; III, 206; ayrıca bk. İndeks; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 217; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, bk. İndeks; a.m.f., *Üsdü'l-gâbe* (Bennâ), II, 356; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), III, 65-67; L. Caetani, *İslâm Tarihi* (trc. Hüseyin Cahid), İstanbul 1924-27, II, 361; IV, 160, 209, 219, 222; VIII, 61, 63; Muhammed Hıdır Hüseyin, *Nakdû kitâbin fi's-ri'l-Câhili* (nşr. Ali Rizâ et-Tûnisî), [baskı yeri yok] 1977 (el-Matbaatü't-Tûnisîyye), s. 156-158; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), I, 186, 486, 534, 561; Seyyid Hasan Kurûn, "Za'îmü'l-enşâr beyne'l-ih-tiyâr ve'l-ih-tibâr", *ME*, L/6 (1978), s. 1299-1309; Muhammed Muhammed Zeytûn, "Sa'd b. Ubâde beyne'l-hakîka ve'l-üstûra", a.e., XXXVIII/6 (1967), s. 590-596; K. V. Zettersteén, "Sa'd", *IA*, X, 21-22; W. Montgomery Watt, "Sa'd b. Ubâda", *EI*² (İng.), VIII, 698.

MEHMET AZİMLİ

SA'D ZAĞLÛL (سعد زغلول)

Sa'd (Sa'dullah) Başa b. İbrâhîm Zağlûl
(1857-1927)

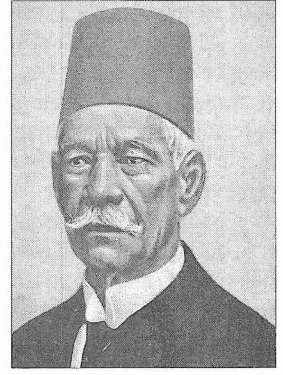
Mısırlı devlet adamı.

Garbiye vilâyetinin Fûh (Fuvve) kasabasına bağlı İbyâne köyünde doğdu. Zegâli ile sülâlesine mensup olan babası köyün reisiydi. Altı yaşındayken babasını kaybeden Sa'd'ın eğitimiyle başlangıçta ağabeyi Şinnâvî ilgilendi. Öğrenimine daha sonra Desûk'ta devam etti. 1871 veya 1873'te Kahire'ye giderek Ezher'e kaydoldu. Burada okuduğu yıllarda Cemâleddîn-i Efgânî'nin özel derslerine katıldı. Mısır'ın resmî gazetesi *el-Vekâ'iu'l-Mısıriyye*'nin editörlüğünü yapan Muhammed Abduh'la bu dönemde tanıştı. Gazetede çalışmaya başlayınca Ezher'deki eğitimini bıraktı (1880). 1882'de Cize Mahkemesi'ne memur olarak tayin edildi. Ardından İngilizler'in Mısır'ı işgal etmesine karşı çıkan Urâbî Paşa hareketine katılmak üzere görevinden ayrıldı. Haziran 1883'te İngilizler tarafından örgüt üyesi olduğu suçlamasıyla tutuklandı. Dört ay sonra serbest bırakılınca Abduh'un tavsiyesiyle Cize mahkemesindeki görevine döndü. Abduh sayesinde

Kahire'nin kültür ortamında çok sayıda gazeteci, yazar ve siyasetçiyle tanışma imkânı buldu. 1892'de İstînaf Mahkemesi'ne kadı, ardından müsteşar olarak tayin edildi. 1892-1897 yılları arasında dil ve hukuk eğitimi amacıyla defalarca Avrupa'ya gidip geldi ve Paris Üniversitesi'nden hukuk diploması aldı. 1896'da Başbakan Mustafa Fehmî'nin kızı Safiye ile evlendi. Başbakanın XIX. yüzyılın başlarında Ceza-yir'den Mısır'a göç eden Türk ailelerinden birine mensup olması, Sa'd Zağlûl'un Mısır'ın seçkin tabakasını teşkil eden bu çevrelerde de kabul görmesini sağladı.

İngiliz işgali altındaki Mısır'ın siyasî hayatında hareketli yılların yaşandığı 1905-1906 yıllarında Mustafa Kâmil Paşa'nın liderliğindeki el-Hareketü'l-vataniyye'nin düzenlediği protesto mitingleri bütün ülkeye yayıldı. 12 Ekim 1906'da hareketin üyeleri Sa'd Zağlûl'un evinde toplandılar. Bu toplantıda işgalci güçlerle iş birliği yapılabileceğini savunan Sa'd Zağlûl hareketten ayrıldı ve kısa bir süre sonra olayları yatıştırmak amacıyla hükümeti Mısırlılar'dan oluşturma kararı alan Lord Cromer tarafından Eğitim bakanlığına tayin edildi. Sa'd, 1907'de kurulan ve büyük toprak sahipleri tarafından desteklenen Hizbül-ümme adlı siyasî partinin kurucuları arasında yer aldı. 1908'de Butrus Gâlî'nin başkanlığında oluşturulan hükümette Eğitim bakanı olarak görevinde kaldı. Bakanlığı sırasında okullarda Arapça'nın tekrar öğrenim dili haline getirilmesi, okul müfettişi olarak Mısırlılar'ın görevlendirilmesi, bakanlığa bağlı Medresetü'l-kazâi's-şer'î, Mısır (Kahire) Üniversitesi, sanat ve ziraat okulları ile orta ve yüksek dereceli eğitim kurumlarının açılması gibi hizmetleri gerçekleştirdi. 1910'da Muhammed Said Paşa tarafından kurulan hükümette Adalet bakanı oldu. Bu dönemde yabancıların Süveyş Kanalı imtiyazlarının uzatılması, basın hürriyetinin kısıtlanması ve çok sayıda gazetecinin özel mahkemelerde yargılanmasının onaylanması gibi Mısırlılar'ın tepkisini çeken kararlara imza attı. Ayrıca el-Hizbül-vatanî lideri Muhammed Ferîd'in hapse atılmasını ve sürgüne yollanmasını onayladı. Hidiv II. Abbas Hilmi ile anlaşmazlığa düşerek Mart 1912'de Adalet bakanlığından istifa etti. Bu olayın ardından İngiliz yönetiminden uzaklaştı. İngiltere'nin Temmuz 1913'te Mısır'da iki meclisli sistemi ilga ederek yerine sadece yasama işlerini yerine getirecek bir meclisin oluşturulmasını kararlaştırmasından sonra bu meclisin sözcüsü oldu.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından İngiltere'nin Mısır'da işgal şartlarını

Sa'd Zağlûl

ağırlaştırması ve Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki bütün hükümler haklarını kaldırdığını ilân etmesi üzerine diğer pek çok siyasetçi gibi İngiliz işgaline karşı açıkça tavır alan Sa'd Zağlûl bu dönemde işgal karşıtlarının gayri resmî sözcüsü durumuna geldi. Osmanlı Devleti'nin mağlûp devletler safında katılacağı Paris Barış Konferansı'nda Mısır halkının da bir heyetle temsil edilmesi gerektiğini savunarak arkadaşları Ali Şa'râvî ve Abdülazîz Fehmî ile birlikte Mısır yüksek komiseri Sir Reginald Wingate nezdinde girişimlerde bulundu. Zağlûl başkanlığında çoğu eski Cem'iyyetü't-teşriyye üyesi yaklaşık on beş kişilik bir heyet oluşturuldu. Ancak İngiltere bunu kabul etmeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Zağlûl ve arkadaşları Mısır'ın tam bağımsızlığını kazanması için bir hareket başlattılar. İngiltere, Mısır delegasyonunun Paris'e gitmesine izin vermemekte ısrar edince Başbakan Hüseyin Rüşdî ve kabine üyesi Adlî Yeken (Yeğen) istifa etti. Ardından Zağlûl ve dört arkadaşı tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderildi (8 Mart 1919). Bu olay bütün Mısır'da tepkiyle karşılandı. Kahire başta olmak üzere Mansûre, Feyyûm, İskenderiye, Tanta ve Demenhûr gibi şehirlerde gösteriler düzenlendi. Mısır tarihine 1919 Devrimi olarak geçen bu ayaklanmalarda büyük çapta maddî hasar meydana geldi, çok sayıda kişi hayatını kaybetti. Zağlûl'un eşi de bu gösterilerde etkin rol oynadı, daha sonra bu faaliyetlerinden dolayı kendisine "ümmü'l-Mısıriyyîn" lakabı verildi. Olayların giderek tırmanması üzerine İngiliz hükümeti Lord Allenby'yi özel yüksek komiser olarak Mısır'a gönderdi. 7 Nisan 1919'da serbest bırakılıp Paris'e gitmelerine izin verilen Zağlûl ve arkadaşları Mısır'dan gelen diğer arkadaşlarıyla birlikte Versailles Sarayı'nda başlayan barış konferansına katılmak istedilerse de bu talepleri yine kabul edilmedi. Zağlûl burada çok sayıda Avrupalı siyasetçiyle temaslarda bulduktan sonra İngiliz yet-

kililerle görüşmek üzere Londra'ya gitti (Haziran 1920).

4 Nisan 1921'de Mısır'a dönmelerinden ardından İngiliz yetkililerin uyarılarına rağmen Mısır'ın tam bağımsızlığını kazanması yönündeki faaliyetlerine devam eden Sa'd Zağlûl, 23 Aralık 1921'de beş arkadaşıyla birlikte tutuklanarak Aden'e sürüldü. Ardından arkadaşlarından ayrılıp Hint Okyanusu'ndaki Seychelles adalarına, Eylül 1922'de Cebelitârik'a gönderildi. Nisan 1923'te serbest bırakılınca Fransa'ya gitti. 17 Eylül 1923'te Mısır'a döndüğünde ülkede önemli değişiklikler olmuş, İngiliz hükümeti 28 Şubat 1922'de Mısır'ı bağımsız devlet ilân etmiş, 15 Mart'ta Ahmed Fuâd'a melik unvanı verilmişti. Zağlûl, siyasi bir partiye dönüşen Vefd'in lideri olarak birkaç ay sonra yapılması kararlaştırılan seçim için hazırlıklara başladı. Ocak 1924'teki seçimlerde Vefd Partisi oyların % 90'ını aldı ve hükümeti kurma görevi Zağlûl'e verildi. Zağlûl başbakan olduktan sonra öncelikle İngiltere ve Mısır arasında çözümlenmemiş olan Sudan ve Süveyş Kanalı meselelerini gündeme getirdi. Sudan'ın Mısır topraklarına katılmasını istedi. Temmuz 1924'te İskenderiye'de kendisine karşı düzenlenen bir suikasttan yaralı olarak kurtuldu. Halledilmemiş konularda görüşme yapmak için Ekim 1924'te Londra'ya gittiyse de bir sonuç alamadı. 19 Kasım 1924'te İngiltere'nin Sudan genel valisi Sirdar Sir Lee Stack'ın Kahire'de öldürülmesi bir krize yol açtı. Yüksek komiser Lord Allenby olaydan hükümetin sorumlu olduğunu belirterek İngiltere'nin ağır şartlar içeren yedi maddelik ultimatumunu hükümete ilettiler. İngiltere'nin taleplerinin ancak bir kısmının yerine getirilebileceğini bildiren Zağlûl 24 Kasım 1924'te istifa etti, ardından meclis tatil edildi.

24 Şubat 1925'te yapılan seçimlerden Vefd en güçlü parti olarak çıktıysa da hükümeti kuracak çoğunluğa ulaşamadı. Zağlûl Mart 1925'te meclis başkanı seçildi. Kral Fuâd bir süre sonra meclisi lağvedip ülkeyi yaklaşık bir yıl tek başına yönetti. Lord Allenby'nin yerine tayin edilen İngiliz yüksek komiseri Lord Lloyd'un baskısıyla 1926 Mart'ında tekrar seçim yapıldı. Zağlûl, sağlık durumu bozulduğundan seçimlerden önce hükümetin başına geçmeyeceğini bildirdi. Seçimden Vefd yine birinci parti olarak çıktı ve Zağlûl meclis başkanı seçildi. 23 Ağustos 1927'de Kahire'de vefat eden Sa'd Zağlûl devlet töreniyle İmam Şâfiî Kabristanı'na defnedildi; naaşı 19 Haziran 1936'da özel olarak yaptırılan anıtmezarına nakledildi.

Mısır siyasi hayatına damgasını vuran Sa'd Zağlûl'ün görüşleri ve siyasi kariyerinin şekillenmesindeki en önemli faktör Mısır'ın İngiltere tarafından işgal edilmesidir. Onun İngilizler'le ilişkilerini I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllara kadar olan "iş birliği" dönemle savaş sonrası Mısır'ın tam bağımsızlığı için çalıştığı dönem olmak üzere iki devrede ele almak gerekir. Sa'd Zağlûl'ün Mısır tarihi açısından asıl önemi I. Dünya Savaşı sonrasında üstlendiği roldür. Mısır'ı temsilen Paris Konferansı'na katılmak için oluşturduğu heyet daha sonra bir halk hareketine dönüşerek İngilizler'e karşı bir ayaklanma başlatmış, bu ayaklanma Mısır'ın bağımsızlığına giden yolda bir dönüm noktası olmuştur. 1924'te iktidara geldikten sonra Mısır'ın tam bağımsızlığını kazanması için büyük çaba göstermiş, kralın yetkilerinin sınırlandırıldığı anayasal bir sistemi savunmuştur. Başbakanlığı sırasında Türkiye'de hilâfetin kaldırılmasının ardından Mısır'da ortaya çıkan hilâfet hareketine karşı çıkmış, özellikle Kral Fuâd'ın halife olma arzusunu benimsemeyip bu konuda hükümetteki yetkilerini kullanmaktan çekinmemiştir. Zağlûl'ün Kevkebü's-şark adlı Fransız eğilimli mason locasına mensup olduğu kaydedilmektedir (Karim Wissa, XVI/2 [1989], s. 157). Mısır'da çok sayıda yapı ve cadde onun adını taşımakta, günümüzde evi müze olarak kullanılmaktadır.

Sa'd Zağlûl'ün Eğitim bakanı olduğu 1906 yılından ölümüne kadar tuttuğu görevler Abdülazîm Ramazan tarafından yayımlanmış (bk. bibl.), günlüklerin 1907-1919 yıllarını içeren kısmı üzerine Inge Ammering bir doktora çalışması hazırlamıştır (*Sa'd Zağlûl und seine Tagebücher: Selbstbild eines ägyptischen Politikers zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, 2004, Bern Üniversitesi). Çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalar Ahmed Nesib es-Sükkerî (Kahire 1923), Mahmûd Kâmil Fuâd (Kahire 1924, 1927) ve Muhammed İbrâhîm el-Cezîrî (Kahire 1927, tıpkıbasım 1991) tarafından derlenip yayımlanmıştır. Zağlûl gençlik yıllarında Şâfiî fihhına dair küçük bir kitap hazırlamış (Kahire, ts. [1878]), ayrıca Muhammed Abduh'la birlikte çalıştığı sırada çeşitli dergilerde makaleleri çıkmıştır. Ancak bunları kendisinin mi telif ettiği yoksa Abduh tarafından kaleme alınan yazıları mı tashih ettiği açık değildir (*EI*² [İng.], VIII, 701). Zağlûl'ün hayatına dair çok sayıda eser kaleme alınmış (bk. bibl.), XX. yüzyıl Mısır siyasi tarihiyle ilgili eserlerde de faaliyetlerine geniş biçimde yer verilmiştir. Zağlûl için çok sayıda şiir ya-

zılmış, bunların bir kısmı İbrâhîm Uveys tarafından neşredilmiştir (*Dümû'u-ş-şu'arâ 'ale'r-râhîli'l-kerîm fakîdi'l-vaţan ve za'îmi-ş-şark Sa'd Zağlûl Bâşâ*, Mısır 1928).

BİBLİYOGRAFYA :

Sa'd Zağlûl, *Müzekkirâtü Sa'd Zağlûl* (nşr. Abdülazîm Ramazan), Kahire 1987-98, I-IX; Muhammed Enis, *Dirâsât fi veşâ'iki şevre 1919, cüz' 1: el-Mürâselâtü's-suriyye beyne Sa'd Zağlûl ve 'Abdirrahman Fehmî*, Kahire 1963; Abdülhâlik Muhammed Lâşîn, *Sa'd Zağlûl: Devruhu fi's-siyâseti'l-Miştiriyye hattâ sene 1914*, Kahire 1971; R. Y. Smith, *The Making of an Egyptian Nationalist: The Political Career of Saad Zaghloul Pasha Prior to 1919* (doktora tezi, 1972), Ohio State University; Mustafa Emîn, *Kitâbü'l-Memnu': Es-râru şevre 1919*, Kahire 1974-75, I-II; Abduh Hassan ez-Zeyyât, *Sa'd Zağlûl min akzüyyetih*, Beyrut 1974; Rif'at Saîd, *Sa'd Zağlûl beyne'l-iyemîn ve'l-yesâr*, Beyrut 1976; M. Deeb, *Party Politics in Egypt: The Wafd and Its Rivals, 1919-1939*, London 1979; Âmâl Sübkî, *Sa'd Zağlûl ve'l-kifâh es-surrî 1919-1952*, Kahire 1982; J. J. Terry, *The Wafd 1919-1952: Cornerstone of Egyptian Political Power*, London 1982; Hüseyin Fevzî en-Neccâr, *Sa'd Zağlûl: ez-Zî'âme ve'z-za'im*, Kahire 1986; Abdurrahman er-Râfîf, *Şevre 1919: Târîhu Mişri'l-kavmi min sene 1914 ilâ sene 1921*, Kahire 1407/1987; Abbas Mahmûd el-Akkâd, *Sa'd Zağlûl: Za'imü's-şevre*, Kahire 1988; Ceres Wissa-Wassef, "Saad Zaghloul et la lutte pour l'indépendance et la démocratie en Egypte", *Les Africains* (ed. Ch. A. Julien), Paris 1990, VI, 291-319; Necib Tevfik, *ez-Za'imü'l-hâlid: Sa'd Zağlûl Bâşâ*, Kahire 1996; Reşad Kâmil, *el-Hânîm ve'z-za'im, el-hub ve's-şevre: Mişvâru hayâti Sa'd Zağlûl ve ümmi'l-Miştiriyin*, Kahire 1997; E. Kedourie, *The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies*, Chicago 2004, s. 82-159; C. W. R. Long, *British Pro-Consuls in Egypt, 1914-1929: The Challenge of Nationalism*, New York-London 2005, bk. İndeks; Emîl Fehmî Hannâ Şenûde, *Sa'd Zağlûl: Nâzürü'l-ma'ârif*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü'l-fikri'l-Arabî); Karim Wissa, "Freemasonry in Egypt 1798-1921: A Study in Cultural and Political Encounters", *BSMES*, XVI/2 (1989), s. 143-161; R. Schulze, "Sa'd b. İbrâhîm Zağhlûl", *EI*² (İng.), VIII, 698-701.

HİLAL GÖRGÜN

SÂDÂBÂD

(سعدآباد)

İstanbul'da Haliç'e akan Kâğırthane deresinin kenarında XVIII. yüzyılın ilk yarısında tanzim edilen saray, köşk, kasır ve bahçeler topluluğu.

Kâğırthane deresinin iki tarafında yer alan ve "uğurlu, mâmur yer" anlamına gelen Sa'dâbâd, Ahmed Refik tarafından "Lâle Devri" olarak adlandırılan bir dönemin en başta gelen eğlence ve gezinti yeridir. Kâğırthane deresi vadisi Kanûnî Sultan Süleyman döneminden itibaren İstanbul halkının önemli eğlence ve mesire mekânlar-